

Ватковська М.Г.

УДК 37.013.73

СИСТЕМА ОСВІТИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ САМОРЕАЛІЗОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Глибокі перетворення у всіх сферах життєдіяльності на початку ХХІ століття змінило уявлення про здібності, потенціал і цілі людини. Народжується нове бачення можливостей і суті людства в цілому, формується новий погляд на людську природу як цілісну, єдину, складну систему. А коли змінюється філософія людини, тоді змінюється все: філософія політики, економіки, історії, змінюється і філософія освіти, особистісного розвитку, теоретичні подання про те, як допомогти людині стати тим, ким вона може і ким їй варто стати [4, с.54]. Освіченість, що розуміється сьогодні не як володіння великою кількістю знань і професійних навичок, а як розвиненість різноманітних здібностей системного характеру, припускає моделювання такої системи освіти, у якій важливу роль займали б не традиційна трансляція знань, умінь, цінностей, норм поведінки, а створення умов для максимально можливого розвитку й самореалізації конкретної особистості.

Становлення постіндустріального суспільства характеризується системними трансформаційними процесами, які принципово змінюють роль освітньої сфери та особистості як основного ресурсу соціального розвитку. Цей процес відображено в понятті «суспільство освіти», становлення якого ґрунтується передусім на зміні парадигмальних та соціальних основ розвитку системи освіти у напрямі її перетворення в інтегративну сферу життєдіяльності сучасного суспільства та безпосереднє соціокультурне оточення діяльності людини протягом всього її життя.

Відтак найбільш продуктивним напрямком дослідження особистості стає аналіз процесу її становлення та самореалізації в межах освітнього простору. Саме від характеристик і успішності цього процесу, його відповідності потребам розвитку людини та суспільства залежить як суб'єктний потенціал економіки (якість «людського капіталу»), так і міра розкриття сутнісних сил особистості, процесу її самоактуалізації як унікальної цілісності (якість життя людини).

Актуальність та значущість проблеми самореалізації особистості забезпечили їй помітне місце в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. Передусім слід відмітити низку фундаментальних філософських досліджень сутності особистості як суб'єкта саморозвитку та самоактуалізації в контексті системи соціокультурних, у тому числі і освітніх впливів. В.Кушерець, В.Кремень, М. Романенко та інші розробили систему підходів та концепцій, що забезпечують методологію дослідження розвитку особистості та її взаємодії з соціокультурним оточенням. Серед зарубіжних дослідників найбільший внесок в аналіз проблеми внесли О. Асмолов, Б. Ананьєв, О. Бодалєв, Б. Гершунський, С.Дерябо, Р. Зобов, Л. Коростильова та інші.

Істотне значення для розуміння проблеми самореалізації особистості в освітньому процесі, вплив освітньої системи на розвиток і становлення особистості мають дослідження В.П.Андрущенко, П.С.Гуревича, В.М.Келасьєва, С.Ф.Клепка, Л.М.Когана, М.К. Мамардашвілі, Н.П.Пішуліна, В.Ф.Сержантова, І.Т.Фролова, А.Н.Шіміної й ін.

Наша мета - розглянути різні підходи до становлення особистості, вплив системи освіти на її розвиток та самореалізацію.

Вся історія педагогічної думки відзначена боротьбою двох ідей: ідеї про те, що освіта це розвиток, що йде зсередини, що вона заснована на природних здібностях, і ідеї про те, що освіта - це формування, що йде ззовні й є процесом подолання природних нахилів і заміщення їх придбаними під зовнішнім тиском навичками [8, с.254-263].

Саме поняття "розвиток" споконвічно зводиться до деякого розгортання потенційно наявного. Разом з тим, теорії розвитку особистості що існують сьогодні: психосексуальна, психосоціальна, когнітивна, діяльнісна, теорія морального розвитку, теорія поведінки, гуманістично орієнтовані теорії - суперечливі й недостатньо розроблені.

Сьогодні немає єдиної теорії, здатної дати системне подання про дану проблему; наявні ж розробляють різні аспекти розвитку особистості: біологічні, психологічні, соціальні.

Так, З.Фрейд, виділяючи п'ять стадій розвитку й закономірності, що відповідають кожній стадії, зосереджує свою увагу на вивченні потягів, емоцій і статтеворольової поведінки людини. На його думку, саме ці фактори є основними при формуванні та розвиткові особистісних якостей.

Еріксон, на відміну від З.Фрейда, частіше вживає поняття «соціальний розвиток», підкреслюючи у своїх роботах вплив на розвиток людини соціальних, історичних і культурних факторів. За Еріксоном, на кожному етапі життя людину чекає розв'язання певного конфлікту. Конфлікти шкільного періоду життя зводяться до подолання протиріч між працьовитістю та почуттям неповноцінності, між розумінням приналежності до певної статі та незрозумінням форм поведінки, що відповідають даній статі, між прагненням до інтимних відносин і відчуттям ізольованості від інших.

Зовсім інший аспект розвитку описує когнітивна теорія. Тут в основу покладається пізнавальна сфера особистості. Розвиток інших сфер пояснюється особливостями розумового розвитку. На кожній стадії формуються нові пізнавальні навички, які визначають межі того, чому можна навчити дитину в даний період.

Спираючись на праці Ж.Піаже, Л.Кольберг розробив теорію морального розвитку, що показує взаємозв'язок морального обґрунтування й розумового розвитку. Кольберг вважає, що моральне

становлення завершується в середньому до 25 років і проходить шлях від передконвенційного рівня (Я повинен зробити те, що обіцяв, інакше покарають) до постконвенційного рівня (поводься із іншими так, як ти б хотів би, щоб вони поводитися з тобою).

Гуманістична теорія розвитку А.Маслоу і педагогіка К.Роджерса, спираючись на загальнофілософські та психологічні концепції людини, формують погляд на особистість як на самоцінне, природне, здатне до саморозвитку і самореалізації, а тому соціально й біологічно складне, динамічне явище, що володіє своєю власною логікою розвитку, яку не можна ігнорувати або видозмінювати, а можна лише намагатися вплинути на неї.

Особистість живе спонтанно, не ставить перед собою цілі до розвитку і у той же час постійно крок за кроком рухається вперед. І саме таким природним шляхом постійно відкриває свою справжню самість [7, 8].

Виявити сутнісний статус сучасної освіти можна спробувати, якщо поставитися до неї як феномену культуротворчості, тобто розглянути її в контексті культуротворчих процесів.

Поняттям культуротворчості позначається єдність культурної діяльності соціуму та індивідуального буття (буття-в-культурі) і такий механізм наступності, що заснований на здатності людини породжувати нові культурні форми, зміст, цінності, так і у вводити вже наявні культурні змісти через їх розуміння, інтерпретацію, оцінку у свій духовний космос, у своє буття-у-культурі.

Теорія розвитку особистості розглядає цей процес через логіку культури, від неї йде до логіки розвитку особистості, а далі до логіки становлення культурної й творчої особистості. Як ембріон людини проходить величезну кількість стадій еволюції біологічних форм, так і людина, стаючи особистістю, проходить етапи, що відповідають стадіям руху і еволюції культури [9].

Одним з основних принципів, реалізованих у культуротворчій моделі, може стати принцип відповідності, ізоморфності: культурне становлення людства аналогічно культурному становленню особистості.

Основна складність в корекційному співвідношенні стану розвитку особистості, освітнього простору і логіки розвитку культури.

На першій стадії (дитинство – прадавній світ) дитина починає своє життя за загальними уявленнями, вона керована, наслідує зразок, їй властиве ненаправлене (міфологічне) мислення. Рівень світосприймання і творчості дитини залежить від її володіння мовою. Ціль освіти тут - навчити орієнтуватися в мовній ситуації, оперуючи образами.

На другій стадії відбувається становлення понятійного мислення (епоха Реформації), відокремлення образів від змісту по наступних щаблях: від порівняльного аналізу образів культури до знання, від нього до судження. Важливий компонент на цій стадії - говоріння. Формується логічне мислення, яким оперує людина у своїй свідомій діяльності.

На третьому етапі відбувається поділ "Я" і світ. Важливо навчити орієнтуватися в хаосі та мозаїці сучасної культури. І останній крок - підготовка до самовизначення і виходу з освітнього простору школи у світ сьогодення, у реальний стан культури.

У наш час освітні програми масових шкіл не відповідають викладеній вище логіці. Свідомість випускника базової школи тільки прагне до створення понятійного апарата, а навчальний матеріал здебільшого носить абстрагований характер і важко сприймається і розуміється підлітком. Не випадковими у цьому випадку є перехід системи освіти на концентричну подачу матеріалу. Перестає задовольняти і поурочна система, що діє на рівні формалізації знань. Мозок людини прагне до впорядкованості та взаємозумовленості отриманих знань про світ, до створення цілісної картини світу. Шість уроків у день з різних предметів на різні теми, навряд можуть цьому сприяти. Раціональне рішення цієї проблеми в інтегруванні, причому, систематичному, а не епізодичному [6, с.126-128].

Подання ж про світ як про дискретну картину реальності, а про культуру як про гарні фрагменти, розташовані у хронологічній послідовності, закладаються у молодшій і середній ланці (1-2 етап). На третьому і четвертому етапі при коректуванні змісту освітніх програм варто згадати про тезу "У культурі все одночасно". Виникає необхідність перекладу змісту з вертикальної площини в горизонтальну та відмовитися від лінійної схеми подання матеріалу.

Уміння вловлювати синхронність буття культурної сфери припускає переслідування прагматичної мети: уміння адаптуватися в конкретній ділянці часу і життєвого простору, де традиція живе поруч із сучасністю, що у свою чергу переростає в ситуацію постсучасності, у якій необхідне вміння користуватися досвідом, реалізувати себе та побачити перспективи.

Становлення особистості освітня модель допускає через засвоєння етичних законів, які повинні зняти напругу і залежність особистості від гіпнотичної дії добре організованих структур. М.Бердяєв у свій час запропонував етичну тріаду, що органічно вписується в існуючу схему: на першому етапі реалізується етика закону: через табу, заборону, зразок. На другому - етика покарання, як уміння визнавати свої помилки, каяття. І третій етап - етика творчості, де на першому плані проблема самореалізації особистості в соціокультурному просторі [2].

Оскільки дана модель починається з учня, то в цілому вона прагне до здійснення можливості його комфортного існування в цілісному освітньому процесі. Поетапне становлення самосвідомості дає можливість стати культурною людиною, а не людиною субкультури, зробити свідомий вибір свого місця в соціумі, творчо визначити свій шлях.

Гуманістична парадигма розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості теоретично визначає три основних напрямки педагогічної діяльності:

- забезпечення внутрішніх умов (установок, потреб, здібностей) через механізми самопізнання, рефлексії, цілепокладання;

- створення сприятливих зовнішніх умов для психічного і фізичного існування й розвитку особистості;

- організація специфічного мікросоціального середовища (міжлюдські відносини, творча діяльність, спілкування, психологічний клімат), що сприяє адаптації особистості до реальних соціокультурних умов буття [3, с.128-144].

Усі перераховані вище підходи до розуміння проблеми розвитку особистості достатню увагу приділяють проблемам адаптації й адаптивності як особистісної якості, що є запорукою успішного розвитку. Людина як істота, що адаптується до зовнішніх умов середовища і до потреб внутрішнього світу, прагне насамперед до узгодження життєвих цілей і результатів, до встановлення рівноважних відносин із собою та реальністю, до одержання насолоди від життя, запобігання страждань, до отримання практичної користі й до успіху.

Вихід на розуміння педагогами сутності процесів адаптації та розвитку покладає на них рішення серйозної проблеми інтегрування загальноосвітніх, розвиваючих завдань у рамках своєї професійної діяльності й програмування необхідного результату освітньої діяльності.

Практична реалізація ідей розвитку і саморозвитку особистості відображено сьогодні у збереженні системи дошкільного освіти, розвиткові позашкільної освіти, включенні у зміст освіти розвиваючих аспектів, використанні проектних, розвивальних та життєтворчих технологій [4, 5].

Однак основна маса завдань, пов'язаних із новими підходами до організації освітньої діяльності, лежить на вчителів, вимоги до професіоналізму якого зростають у геометричній прогресії відносно до реформ у системі освіти.

Сьогодні педагог повинен опанувати не тільки теорію і методіку розвитку, мати певну аналітико-діагностичну культуру, здатність проектувати досягнення своїх учнів, як навчальні, так і особистісні, але й стати своєрідним посередником між особистістю і соціокультурним простором, перекладачем з мов культури на мови індивідуального сприйняття, провідником у лабіринтах людських цінностей і способів жити. Загалом, стати тим, хто полегшить входження дитини в неоднозначний, складний, вимогливий світ, навчить його бути успішним у цьому світі.

В умовах існування великої кількості навчальних закладів, які намагаються реалізувати особистісний підхід до кожного, вся система освіти набуває відкритого характеру, в якій діють різні тенденції, які відповідають багатовимірності суспільства, ускладненої соціальної структури. Акцент на розвиток учня як унікальної особистості в деякій мірі не співпадає із уніфікованими формами і методами навчання. Повинні відбутися серйозні зміни в управлінні системою освіти, які б мали забезпечити направлений розвиток системи, інтеграцію навчального процесу. Одним з основних аспектів управління є координація діяльності освітніх закладів у забезпеченні розвитку особистості і її самореалізації у відповідності до вимог сучасного суспільства.

Освіта сприяє актуалізації найважливіших ціннісних сфер особистості, що формують її життєві позиції. Почути інших людей, осмислити і відчувати їхні цінності, їхнє розуміння сенсу життя, зіставити різні голоси, прислухатися до власного внутрішнього голосу, усвідомити себе, зміст свого існування та визначити своє місце в культурі - така логіка освіти сьогодні.

Освіта як джерело, стимул пізнавальної активності людини, послідовне відкриття людиною нових системних знань про світ виступає як найбільш енергійний і цілеспрямований спосіб особистісного збагнення культури (професійної, національної, загальнолюдської). Освіта дозволяє сприймати явища культури не тільки як сукупність думки і морального вибору інших людей, але й відкривати для себе свою причетність до всього, чим жили і що створили люди, пізнавати себе у вже створеному та розвиватися як "культурно-історичний суб'єкт", для якого минуле і майбутнє культури - це його минуле і майбутнє.

Прагнення до саморозвитку є основою навчання, джерелом самоосвіти і самовиховання особистості. Таким чином, освітній процес як культурна цінність і виступає основою становлення самореалізованої особистості.

Джерела та література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
3. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д. : Изд. Рост. пед. ун-та, 2000. – 351 с.
4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
5. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 3-7.
6. Дьюи Джон. Психология и педагогика мышления / Джон Дьюи; пер. с англ.: Н. М. Никольской, Н. Д. Виноградова. – М. : Совершенство, 1997. – 203 с.
7. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу; [пер. с англ.]. – М. : Смысл, 1992. – 424 с.
8. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс; Универс, 1994. – 480 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ. и нем. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.